

اهداف کلی درس:

- ← شناخت عوامل مؤثر در تغییر سبک هندی
- ← آشنایی با عوامل مؤثر در بیداری مردم در قرن سیزدهم
- ← آشنایی با وضعیت عمومی زبان و ادب فارسی این دوره (زبان و محورهای فکری شعر و نثر)
- ← آشنایی با شاعران و نویسندگان تأثیرگذار این دوره و نمونه شعر و نثر ایشان
- ← مهارت در تشخیص شعر عصر بیداری و بازگشت
- ← ایجاد انگیزه و نگرش مثبت و علاقه به تحولات ادبی

چگونگی پیدایش نهضت ادبی:

پس از انقراض دولت صفوی تا آغاز سلطنت فتحعلی شاه قاجار (نیمه دوم قرن ۱۲): یعنی در دوران حکومت افشاریه، زندیه و ابتدای قاجار، ادبیات شاهد رشد و شکوفایی قابل توجهی نبود، مردم از تکلف و پیچیده گویی های سبک هندی خسته شدند، شاعران از سبک هندی روی برگرداندند و نهضت نسبتاً مهمی در شعر فارسی آغاز شد. شهر اصفهان مرکز این نهضت جدید شد و افرادی خوش ذوق مثل مشتاق اصفهانی، هاتف، شعله و.. در ایجاد نهضت جدید کوشیدند و به پیروی از شیوه و سبک گذشتگان پرداختند، در واقع تقلید از آثار پیشینیان را در پیش گرفتند.

مشتاق اصفهانی با همراهی تنی چند از ادیبان، اداره انجمن ادبی اصفهان را

در زمان نادر شاه و کریم خان زند بر عهده می گیرد. با تثبیت حکومت

مرکزی قاجار، الگوبرداری از گذشتگان در ادبیات پررونق تر شد.

عبدالوهاب (نشاط) انجمن ادبی نشاط را تأسیس کرد و پس از آن

انجمن ادبی خاقان در تهران به ریاست فتحعلی شاه تشکیل شد.

هدف این انجمن رهایی بخشیدن شعر فارسی از تباهی و انحطاط اواخر دوره صفوی و دوره های

بعد از آن بود. ← تقلید از آثار گذشته ← پیدایش سبک بازگشت

حد واسط سبک هندی و سبک دوره بیداری

عوامل مؤثر در ایجاد نهضت بازگشت ادبی

۱ تاراج کتابخانه اصفهان ← دستیابی مردم به کتابخانه سلطنتی و ارتباط با ادب کهن

۲ توجه به ادبیات در دربار قاجاریه ← رونق بازار شعر و مدح شاهان

۳ تضعیف جامعه بر اثر شکست ایران از روسیه

دلایل اصلی پیروی شاعران از اسلوب های کهن

سستی و رخوت حاکم بر ادبیات

فقر فرهنگی جامعه

سبک خراسانی ← قصیده: صبای کاشانی - قآنی - سروش اصفهانی

رویکرد شاعران

سبک عراقی ← غزل: مجمر اصفهانی - فروغی بسطامی - نشاط

اهمیت شاعران بازگشت: باعث نوآوری و تکامل در شعر فارسی نشدند اما توانستند زبان شعر را

ز حالت سستی که در اواخر سبک هندی در شعر ایجاد شده بود، نجات دهند

دو تن از شاعران دوره بازگشت

ویژگی های شعر دوره بازگشت ادبی

الف) ورود اصطلاحات و لغات غربی در شعر

ب) شکل گیری موضوعات جدید در ادبیات

پ) ورود شعر به میان مردم و تبدیل شعر به صدای مردم (اواسط دوره قاجار)

ت) توجه شاعران بیشتر به محتوا و توجه کمتر به صور خیال و جنبه های شاعرانه

ث) اعتقاد به تغییر و دگرگونی برای بیان مسائل و پدیده های تازه

سفر شاهان قاجار به فرنگ ← آشنایی با تحولات جهانی

وجود روشنفکران و تحصیل کردگان و همگامی ایشان با تغییرات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی

سرعت بخشیدن به بیداری جامعه + انتشار افکار آزادی خواهانه ← تحولی بزرگ

فرمان مشروطیت → حرکت ضد استبدادی و استعماری → نوآوری و نوگرایی

عوامل مؤثر در بیداری جامعه

۱- تأثیر جنگ های نافرجام ایران و روس - توجه مردم به واقعیتها و امکانات فنی دنیای جدید

۲- کوشش های عباس میرزا در روی آوردن به دانش و فنون نوین

۳- اعزام دانشجویان ایرانی به خارج کشور برای تحصیل

۴- رواج صنعت چاپ، روزنامه نویسی، ترجمه و نشر کتابهای غربی

۵- تأسیس مدرسه دارالفنون به فرمان امیرکبیر و آموزش دانش های نوین در آن.

چگونگی شکل گیری ادبیات بیداری یا ادب مشروطه

گروهی از شاعران آزادی خواه مثل بهار، نسیم شمال، میرزا فتحعلی آخوندزاده، طالبوف و میرزا-

آقاخان کرمانی به همراه گروهی از روشنفکران، به نقد شرایط جامعه پرداختند که با مخالفت دولت

همراه بود ← پدید آمدن فصل جدیدی در ادبیات ← ادبیات بیداری یا ادبیات مشروطه

که بیانگر شرایط اجتماعی، اقتصادی فرهنگی آن روزگار است.

شاخصه ها یا مفاهیم مهم ادبیات بیداری (مشروطه)

ویژگی های شعر در دوره بیداری

- استفاده از زبان محاوره ← انتقال مفاهیم جدید به زبان ساده ← نهضت ساده نویسی
- نقد مظاهر استبداد و استعمار در اشعار و نوشته های شاعران و نویسندگان
- استفاده از شعر به عنوان بستری برای بیان واقعیات جامعه با زبانی هنرمندانه
- بهره گیری از روزنامه ها و مطبوعات برای انتشار اشعار در میان مردم
- خودنمایی بیشتر شعر و ادب در تهران و بعد از آن، تبریز به عنوان مرکز عمده فعالیت های سیاسی

شاعران مطرح دوره بیداری

■ محمد تقی بهار (ملک الشعرا)

* مدرس، پژوهشگر، شاعر، سیاستمدار، روزنامه نویسنده

* آشنایی عمیق با زبان فارسی و ادبیات کهن و مسائل روز جامعه

* استفاده از آگاهی و توانمندی خود برای خدمت به آزادی و وطن

* زبان: حماسی، سبک: خراسانی

* آثار: تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران - سبک شناسی - تاریخ تطوّر نظم فارسی - دیوان اشعار

و تصحیح های ارزشمند و مقالات علمی بسیار. نمونه ای از شعر بهار ↓

« من نگویم که مرا از قفس آزاد کنید
فصل گل می گذرد هم نفسان بهر خدا
یاد از این مرغ گرفتار کنید ای مرغان
هر که دارد ز شما مرغ اسیری به قفس
آشیان من بیچاره اگر سوخت چه باک
قفسم برده به باغی و دلم شاد کنید
بنشینید به باغی و مرا یاد کنید....
چون تماشای گل و لاله و شمشاد کنید
برده در باغ و به یاد منش آزاد کنید....
فکر ویران شدن خانه صیاد کنید...»

■ ادیب الممالک فراهانی (میرزا محمد صادق امیری فراهانی)

* فعالیت اصلی: روزنامه نگاری - سردبیر روزنامه مجلس

* شعرش از زندگی سیاسی او جدا نبود؛ دیوانش شامل قصیده، ترجیع بند

و مسمط می باشد، که بیانگر مسائل روز جامعه است. طبع آزمایی بیشتر

* در قالب قصیده، مضامین وطنی، سیاسی و اجتماعی در شعرش آشکارتر است.

■ نمونه ای از سروده های ایشان:

« جنگ ننگ است در شریعت من جز پی پاس دین و حفظ وطن»

■ و نمونه ای دیگر: ↓

مگسل از این آب و خاک رشته پیوند	« تا ز بر خاکی ای درخت تنومند
نار تناول به خاندان تو افکند	مادر توست این وطن که در طلبش خصم
مادر خود را به دست دشمن میسند...	هیچت اگر دنش است و غیرت و ناموس
از دل مؤمن کند به مجمره اسپند...	آتش حب الوطن چو شعله فرورد

■ سید اشرف الدین گیلانی (نسیم شمال)

* با شعرهای ساده و عامیانه جایگاه مناسبی میان مردم پیدا کرد،

* شعرهای ساده و طنزآمیز ایشان با موضوع مبارزه با استبداد و

* عشق به وطن در روزنامه « نسیم شمال» چاپ می شد که در بیداری مردم بسیار مؤثر بود.

↓ شعر « ای قلم» نمونه ای از اشعار انتقادی اوست در قالب مسمط با بیت های آغازین زیر:

خوش حمایت می کنی از شرع قرآن ای قلم	« غلغلی انداختی در شهر تهران ای قلم
مشکلات خلق گردد از تو آسان ای قلم	گشت از برق تو ظاهر نور ایمان ای قلم

« نیستی آزاد در ایران ویران ای قلم..»

■ ایرج میرزا (از نوادگان فتحعلی شاه قاجار)

* مهارت در به کارگیری تعبیرات عامیانه و آفریدن اشعار ساده و روان

* چیره دستی در طنز، هجو و هزل * ابتکار در ترجمه اشعار غربی

* دارای اندیشه های نوگرانه بود ولی به دلیل جایگاه خانوادگی و

و تفکرات شخصی، در زمره شاعران آزادی خواه قرار نگرفت.

قطعه « قلب مادر » نمونه ای از ترجمه های ابتکاری اوست. ↓

« داد معشوقه به عاشق پیغام	که کند مادر تو با من جنگ
هر جا بیندم از دور کند	چهره پرچین و جبین پر آزنک....
مادر سنگ دلت تا زنده ست	شهد در کام من و توست شرنگ
نشوم یکدل و یکرنگ تو را	تا نسازی دل او از خون رنگ.....
آه دست پسرم یافت خراش.	آه پای پسرم خورد به سنگ

■ عارف قزوینی

* شاعر وطنی و از موسیقی دانان بزرگ عهد مشروطیت

* تصنیف و ترانه های میهنی، عرصه هنری اوست

که در برانگیختن مردم و آزادی خواهی نقش بسیار مؤثری داشت.

* شعرش ساده و دور از پیچیدگی بود، با مضامین وطن دوستی و ستیز با نادانی، که آنها را با

* آوازی زیبا می خواند همراه با شور و سوزی که نشان از دردمندی و عشق او به میهن است.

■ نمونه بیتی از یکی از تصنیف های معروف ایشان : ↓

« از خون جوانان وطن لاله دمیده از ماتم سروقدشان سرو خمیده...»

■ فرخی یزدی

* از شاعران شاخص دوره بیداری، به سبب آزادی خواهی به زندان افتاد.

* تحت تأثیر شاعران گذشته به ویژه مسعود سعد و سعدی،

آشنایی با سعدی، باعث شکوفایی طبع فرخی شد.

* نماینده مجلس در دوره هفتم - * به خاطر اندیشه های پرشور آزادی خواهانه و وطن دوستانه،

در نهایت جانش را در راه آزادی فدا کرد. بیت زیر سر آغاز یکی از سروده های اوست:

« آن زمان که بنهادم سر به راه آزادی دست خود زجان شستم از برای آزادی »

■ میرزاده عشقی (سید محمدرضا میرزاده عشقی)

* شاعر، روزنامه نگار، نمایشنامه نویس و نظریه پرداز مشروطیت؛

* در روزنامه خود به نام « قرن بیستم » به افشاگری در مورد اعمال

پلید و مقاصد شوم رجال خائن زمان خود پرداخت.

* رضاخان به خاطر جسارت در بیان اندیشه های سیاسی، اجتماعی و وطن پرستانه ،

قبل از اینکه عشقی به اوج شکوفایی برسد، دستور ترور او را داد و او کشته شد.

* بهترین اثرش نمایشنامه منظوم « ایده آل » یا « سه تابلوی مریم »، می باشد.

■ نمونه بیتی از ایشان:

« گر این چنین به خاک وطن شب سحر کنم خاک وطن چو رفت چه خاکی به سر کنم »

■ و ابیاتی از ایده آل:

« اوایل گل سرخ است و انتهای بهار نشستہ ام سر سنگی کنار یک دیوار

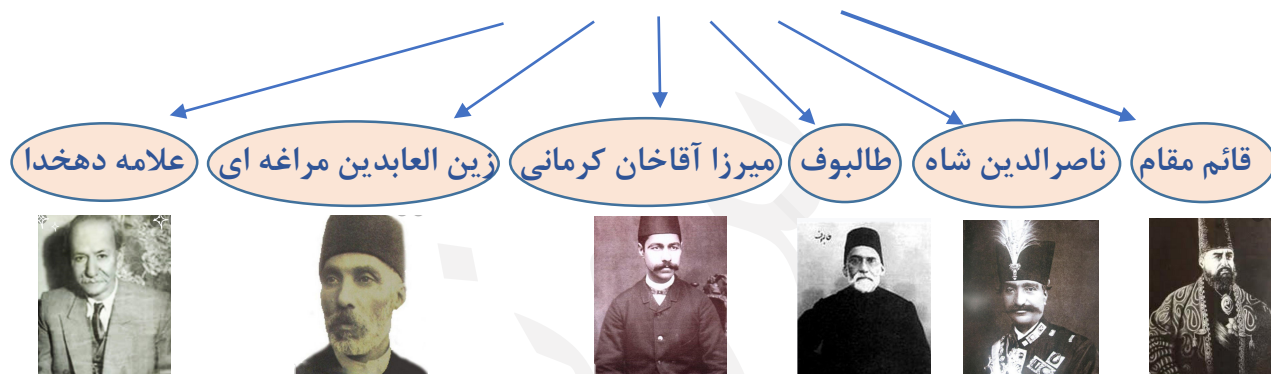
جوار دره در بند و دامن کهسار فضای شمران اندک ز قرب مغرب تار

هنوز بد اثر روز بر فراز اوین ..»

ویژگی های نثر دوره بیداری

- ساده و بی پیرایه شدن نثر
- رواج و گسترش روزنامه به عنوان رسانه ای عمومی
- روی آوردن به ترجمه و ادبیات داستانی بر اثر ارتباط با ادبیات اروپا و تغییر مخاطبان
- نزدیک شدن متون نثر به زبان مردم کوچه و بازار

پیشگامان نثر فارسی در دوره بازگشت ادبی و بیداری (قرن های ۱۲ و ۱۳)

موضوعات و حوزه های ادبی نثر دوره مشروطه

■ روزنامه نگاری

← مهمترین روزنامه های دوره بیداری

← «صور اسرافیل» با مدیریت میرزا جهانگیر خان صور اسرافیل ←

← «نسیم شمال» با مدیریت و نویسندگی سید اشرف الدین گیلانی

← موضوع روزنامه ها بیشتر مطالب (سیاسی) (اجتماعی) و گاه علمی بود در قالب مقاله با لحنی

انتقادی و طنز آمیز.

← مجله «بهار»: نشریه ای ادبی که میرزا یوسف خان اعتصامی آشتیانی (پدر پروین اعتصامی)

در سالهای مشروطه آن را منتشر می کرد.

← دو مجله «دانشکده» و «نوبهار» با مدیریت ملک الشعرا بهار

■ داستان نویسی

● داستان نویسی به شیوه جدید (رمان نویسی) در ادبیات کلاسیک فارسی سابقه ندارد و این نوع - ادبی محصول یک قرن گذشته است.

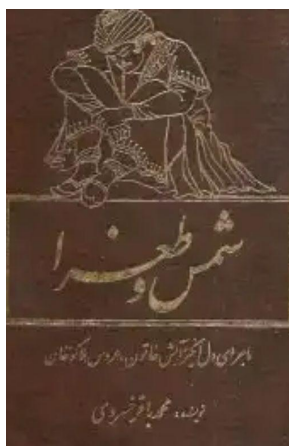
● پیش از انقلاب مشروطه، نویسندگان ایرانی نوشتن رمان (داستان بلند) را از طریق ترجمه - رمان های تاریخی غربی آغاز کردند.

● در عصر مشروطه بیشترین رویکرد نویسندگان به رمانهای تاریخی بود؛ زیرا از یک سو، نوعی باستان گرایی و روحیه کاوشگرانه در شناخت هویت ملی، میان نویسندگان حاکم بود و از سویی دیگر، به خاطر سیاست های رایج در جامعه، نگارش رمان های تاریخی و اجتماعی سطحی در درمقایسه با روزنامه نویسی یا نوشتن رمان های سیاسی، در دسر کمتری داشت؛ لذا به جز تعداد اندکی رمان تاریخی، رمان دیگری نوشته نشد.

● شاخص ترین رمان نویسان:

① محمدباقر میرزا خسروی با رمان «شمس و طغرا»

② میرزا حسن خان بدیع با دو اثر «شمس الدین و قمر» و «داستان باستان»

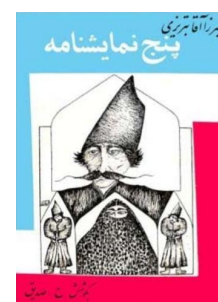

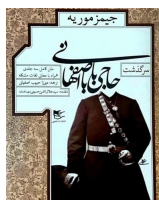
■ نمایشنامه نویسی

● این نوع ادبی به سبک غرب در ادبیات کهن ما سابقه ندارد و از زمان ناصرالدین شاه رایج شد

● اولین نمایشنامه نویسی، میرزا آقا تبریزی بود با چند نمایشنامه کوتاه.

● زبان نمایشنامه ها مانند نثر داستانی قبل از مشروطه، ساده، روان، بی تکلف و عوام فهم است.

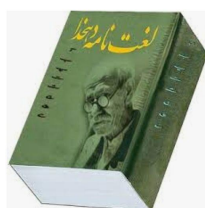

■ ترجمه

- فن ترجمه از عوامل مؤثر در رشد آگاهی و تحول اندیشه ایرانیان در سالهای قبل از مشروطه است.
- ترجمه آثار اروپایی با تأسیس چاپخانه در زمان فتحعلی شاه آغاز شد.
- مهمترین ترجمه: «سرگذشت حاجی بابای اصفهانی» (اثر جیمز موریه) توسط میرزا حبیب اصفهانی

■ تحقیقات ادبی و تاریخی

- در این دوره تحقیقات ادبی و تاریخی جاذبه ای نداشت، تنها اثر قابل توجه «تاریخ بیداری ایرانیان» تألیف ناظم الاسلام کرمانی است با موضوع تاریخ مشروطه.

برخی از نویسندگان دوره بیداری

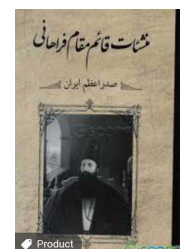

علامه علی اکبر دهخدا

- از پیشگامان نثر جدید فارسی
- همکاری با روزنامه صور اسرافیل
- مجموعه نوشته های سیاسی، اجتماعی

با عنوان «چرند و پرند»

- انتشار روزنامه سروش در استانبول
- نقش مؤثر در رواج نثر ساده و عامیانه
- «لغت نامه» مفصلترین کتاب لغت فارسی
- حاصل پژوهش های او در فرهنگ نویسی است
- «امثال و حکم» از دیگر آثار اوست.

قائم مقام فرغانی

- معروف ترین نویسنده و سیاستمدار مشروطه
- بسیار تأثیرگذار در ادبیات، با تغییر سبک - نگارش، تکلف را در نثر از بین برد.
- کاربرد زبان برای بیان مسائل روز، استفاده از اصطلاحات رایج در زبان و آمیختن نثر به شعر و ضرب المثلهای لطیف به سبک گلستان
- استفاده از عبارات کوتاه و گاه موزون و مسجع
- قائم مقام احیا کننده نثر فارسی است.

منشآت مهمترین اثر اوست.